

EESTI LUULE ALUSTEKST

Martin Opitz. Raamat saksa luulekunstist. Saksa keelest tõlkinud Kai Tafenau. Värsid tõlkinud Maria-Kristiina Lotman. Kommenteerinud Kai Tafenau ja Maria-Kristiina Lotman. (Bibliotheca Artis Poeticae.) Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2016. 245 lk.

Viimaks ometigi on eesti keeles kättesaadav meie kunstluule alusdokument,

Martin Opitzi 1624. aastal ilmunud raamat, millest kogu eestikeelne värsside tegemine 1637. aastal *ad leges Opitij poëticas* lähtus – nagu kõik natukenegi kirjanduslugu õppinud inimesed ammu teavad. Raamatu proosateksti on tõlkinud klassikalise filoloogi haridusega Kai Tafenau, kes juba oma arhiivitöö kogemusest valdab nüanssideni ka XVII sajandi saksa keelt. Ohtrad saksa- ja

muukeelsed luulenäited on ekvimeetriselt eestindanud samuti klassikalise filoloogi haridusega Maria-Kristiina Lotman, kes tunneb põhjalikult värsisüsteeme, antiikvärssi ja eesti värsi tüpoloogiat. Paremat tõlkijate kooslust oleks raske ette kujutada. Samad tipp-tegijad on varustanud raamatu ees- ja järelsõnaga ning põhjalike kommentaaridega, nii et teos on ligipääsetav ka algajale filoloogile. Eessõnas annab Kai Tafenau nabi, ent ammendava ülevaate Opitzi tähendusest eesti ja saksa luuleloos. Järelsõnas („Martin Opitz ja eesti luule: katkestamatuse kultuur”) arutleb Maria-Kristiina Lotman Opitzi mõjude üle hilisemas eesti tõlke- ja originaal-luules. Väljaanne on kakskeelne, nii et originaaltekst ja tõlge on paralleelselt silma all.

Arvestades Martin Opitzi positsiooni saksa kirjandusloos tänapäevase pilgu läbi vaadatuna ning meie potentsiaalsete tõlkijate ja kommenteerijate nap-pust, võib eestinduse esinduslikkus tundu-da lausa raiskamisena. Kuid eesti kir-jandusloos on Opitzil tõepoolest eriposit-sioon, nagu väljaande ees- ja järelsõnas rõhutatakse ja selgitatakse. Ilma tema seisukohti tundmata ei ole eesti värsi ajaloo mõistmine mõeldav, nii et teksti eestindamisse tasus tõesti täie rauaga panustada.

Eesti kirjanduslugu õppinuile on üld-teada olnud küll asjaolu, et Opitzi ees-kujul võeti eesti luules kasutusele sil-bilis-rõhuline värsisüsteem ja lõppriim, aga milles need „Opitzi poeetikareeglid”, mille põhjal Reiner Brockmanni kuulu-tusel esimene eestikeelne juhuluuletus loodi, täpsemalt seisnevad, see on jää-nud ähmasemaks. Nüüd saab neid reeg-leid selges eesti keeles lugeda. Palju-räägitud reeglid on koondatud raamatu 7. peatükki „Riimidest, nende sõnadest ja luule liikidest”. Nagu peatüki peal-kirigi reedab, puudutavad reeglid mõne-võrra üllatuslikult eeskätt riiminõudeid. (Ja neid ei ole eesti varases tõkeluules tegelikult kuigi täpselt jälgitud.) Silbi-lis-rõhulise värsisüsteemi nõuetest on õieti juttu ainult kahel leheküljel (saksa originaalis lk 154, 156, tõlkes lk 155 ja

157), edasi minnakse juba konkreetsete värsimõõtude juurde. Kurikuulus sil-bilis-rõhulisuse reegel ise seisneb aga tähelepanekus, mida autori sõnul keegi teine varem pole teinud: nimelt, et eri-nevalt ladina keelest „näib” saksa keelest olevat „ülimalt vajalik”, et rõhutu silp vahelduks regulaarselt rõhulisega ning värs koosneks kas jambidest või troh-heustest.

Just selle printsiibi võtsid saksa vai-mulikud, kes eestikeelset kunstluulet looma asusid, värsistamise aluseks. Eessõnas 1656. aastal ilmunud esime-sele luulevormis lauluraamatule, mis silbilis-rõhulise värsi ka (pool)kirjaoska-matute eestlaste keeleteadvusse kandis, kirjutavad tõlkijad Georg Salemann, Martin Gilläus ja Heinrich Göseken (uue värsisüsteemi esimene tarvitaja Reiner Brockmann, kellelt lauluraama-tus samuti mõned tõlked pärinevad, oli raamatu ilmumise ajaks juba surnud), et ehkki eesti tõlked ei ole veel täius-likud, on need mõneski mõttes saksa originaalidest vormipuhtamad: „Vaa-datagu, kuidas sakslased värsijalgu [pēdes] segavad ja sageli jambi troh-heuse asemele või ka trohheuse jambi asemele on pannud. [...] Mida kõike meie siin nendes eesti lauludes küll või-malust mööda vältinud oleme.”¹ Seega pole nende tõlke eesmärgiks olnud õieti mitte originaali meetrumi võimalikult täpne edasiandmine (nagu Maria-Kris-tiina Lotman lk 229 oletab), vaid just-nimelt Opitzi värsisüsteemi nõuete täpne täitmine. XVI sajandi tekstid, näiteks Martin Lutheri omadki, ei pruukinud Opitzi nõuetele alati vastata, aga esimese eesti värsistatud lauluraamatu

¹ G. Salemann, H. Göseken, M. Gil-läus, An- und Vorrede an den günsigen Leser. – Neu Ehstnisches Gesangbuch / Worinnen die Kirchen Gesänge Sel. Hn. Lutheri und anderer Gottseligen Männer in die gewöhnliche Melodeyen und gleiche Reimen verfasst sind. Zum Aufnehmen der Gemeinen Gottes in Ehstland wolmeint-lich verfertiget und zum Druck übergeben Von Etlichen Pfarherren im selbigen Lande. Reval: Gedruckt bey Adolph Simon /Gymn. Buchd. 1656, [lk 30–31].

tõlkijad surusid kõik tõlked laitmatusse silbilis-rõhulisse jambi või trohheusse. Seda on tehtud lausa vääramatu järjekindlusega ja eessõnas väljendatakse oma saavutuse üle varjamatut uhkust. Martin Gilläus on 14 aastat pärast lauluraamatut ilmumist nii ranget Opitzi reeglitest kinnipidamist küll kahetse nud ja möönnud, et pigem oleks võinud kohati puhtast meetrumist loobuda, et loomulikumalt väljenduda, ja näiteks asendada „Minno Südda Pochjast” reaga „minnu süddame Pochjast”, nagu talupojad tegelikult laulvatki.² Aga paistab, et eesti luuletõlke jaoks oli asi 1656. aasta lauluraamatuga juba ära otsustatud. Silbilis-rõhuline jamb ja trohheus jäidki kirikulaulus võidutsema. Isegi kui üks või teine tõlkija mõnes hilisemas eestinduses endale veidi suuremat rütmilist vabadust lubas, tasandasiid toimetajad niisuguse värsi järgnevates väljaannetes veatult vahelduvate silpide reaks. Kirikulaulu ladusalt vulisevad jambid ja trohheused neelasid endasse hiljem ka muu luuletõlke ning selle hoo vuses sündinud eesti originaalluule takkajärele. Vaatamata mõningatele katsetele XX sajandil rakendada nii tõlkes kui ka originaalluules kvantiteerivaid põhimõtteid ning asjaolule, et praeguseks domineerib üldises luulepildis hoopiski vabavärss, pole Opitzi mõju eesti luulest tänini kadunud, nagu Maria-Kristiina Lotman järelesõnas nendib.

Seda, kui rangelt eesti kunstluule Opitzi reeglitega kohe algusest peale paika pandi ja kui põhjanevaks toonane lahendus osutus, näitlikustab ilmekalt luterlike kirikulaulude eesti tõlgete võrdlus soome tõlgetega. Põhjali kumasse kõrvutusse pole siinkohal võimalik laskuda, ent mainitagu näitena vaid Martin Lutheri kuulsat laulu „Ein feste Burg ist unser Gott”, mis on eesti tõlkes alates 1656. aastast läbi teinud mitu sisulist uuendust, kuid säilitanud kogu aeg kõigis oma variantides täiesti

laitmatu jambilise vormi, millesse originaali kohati üsna vabalt lonkav jamb esimeses tõlkes jäigalt suruti. Vrd 1656 *Meij’ Jummal on üx kindel Lind / Me pehl se Usk woip trotza: / Se aitap kei ckest Heddast mind / Ninck sahtap sest heh Otza...*, 1992 *Üks kindel linn ja varjupaik / on meie Jumal taevas, / Ta hoiab meid kui kilp ja möök, / Ta aitab kõiges vaevas...* Seevastu soome varasemates värsstõlgetes ei peetud isegi silbiarvust täpselt kinni ning jambi tõlgendus on seal tänini üsna vaba. Vrd 1701 *Meidän linnam’ on Jumal’ taivaast’, / Meidän kilpem’ ja otam’, / Hän auttaa meit’ hädäst’ ja vaivast’, / Kuin usein päällem’ kootaan...*, 1992 *Jumala ompi linnamme / ja vahu turva aivan, / on miekkamme ja kilpemme / ajalla vaaran, vaivan.*

Kas selline asjade käik oli paratamatu või võinuks eesti kunstluule võrsuda meie regivärsi pinnalt ka teistsugusena, on omaette keeruline teema. Traditsiooni ja kultuurilaenude kõrval mõjutab ühel või teisel maal kasutatavat värsisüsteemi ka vastava keele prosoodilise süsteemi eripära. Mari Sarv on kultuurilise identiteedi poolelt seadnud kahtluse alla, kas eesti regivärssi tasubki kvantiteerivana käsitleda või on see pigem järjekordne rahvuslik müüt ja silbilis-rõhuline trohheus ajaks asja ära.³ Tema uurimused näitavad, et peamiselt ajavahemikus 1880–1920 kirja pandud regivärsside seas on kvantiteedist lähtuvalt mõttekas analüüsida Kirde-Eesti ja ehk ka Mulgi alalt pärit laule, samal ajal kui Kagu-Eesti ning Lääne-, Saare- ja Hiiumaa regilaulud on pigem silbilis-rõhulised. Sarv oletab, et värsisüsteemi teisenemine on tulenenud keele prosoodilise süsteemi teisenemisest ning geograafilised erinevused annavad tunnistust, et lisaks võimalikele sisearengutele on selles protsessis olulist osa etendanud erinevate naaberriikide

² U. Masing, Martin Gilläuse „Ehstnische Sprachbemerkingen”. – Emakeele Seltsi aastaraamat VIII (1962). Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1962, lk 114.

³ M. Sarv, Värsimõõt ja hõimutunded: kvantiteedireeglid eesti regilaulus. – Keel ja Kirjandus 2008, nr 6, lk 409–420.

mõjud.⁴ Suured prosoodilised nullitused, mis väidetavalt muutsid eesti keele silbilis-rõhulisele värsisüsteemile altiks, olid kirikulaulude tõlkimise ajaks juba toimunud. Maria-Kristiina Lotman rõhutab oma järelsõnas Opitzi raamatule, et eesti keel on silbilis-rõhulise süsteemi rakendamiseks prosoodiliselt sobilik. Võib-olla polnuks siis Opitzi ja kirikulaulude mõju vajagi ja eesti kunstluule oleks niikuinii tekkinud silbilis-rõhulisena? Ehk ainult natuke lõdvema vormiga. Ja muidugi juhul kui ta ilma saksa vaimulike Opitzist lähtunud luuletamisvaimustusest ja selle edasiarendusest sündinud kirikulaulu tõlgeteta üldse oleks sündinud.

Lisaks soome paralleelidele tasub

⁴ M. Sarv, Possible foreign influences on the Estonian regilaul metre: language or culture? – *Frontiers in Comparative Prosody*. (Linguistic Insights 113.) Toim M. Lotman, M-K. Lotman. Peter Lang Verlag, lk 207–226.

eesti kunstluule kujunemisloo jälgimisel kindlasti silmas pidada ka läti traditsiooni. Nagu Kai Tafenau eessõnas kirjutab, jõudis silbilis-rõhuline kirikulaulu tõlge läti keelde mõnevõrra hiljem kui eesti keelde, kuid see-eest on läti värsi kohta olemas Opitzist inspireeritud 1697. aastal ilmunud teoreetiline käsitlus „Mittesaksa Opitz”. Tasuks vaadata, kui järgalt või vabalt läti kirikulaulus läbi aegade silbilis-rõhulist jambi või trohheust on rakendatud ning kui hästi see läti keele prosoodilisse süsteemi sobitub. Eesti, soome ja läti luuletraditsiooni arengu ja kolme keele prosoodiliste süsteemide kõrvutav analüüs võimaldaks ehk vastata ka küsimusele silbilis-rõhulise värsisüsteemi paratamatusest eesti luules. Loodetavasti pakub Opitzi raamatu kommenteeritud tõlke ilmumine seesuguseks kõrvutavaks jälgimiseks uut virgutust.

KRISTIINA ROSS